

Szinyei Merse Jenő,
a Kállay-kormány
vallás- és közoktatásügyi minisztere
(1942. július 3.-1944. március 22.)

Mivel a világháború kellős közepén kockázatos lett volna a gyors átalakítás, s a kormányfő kül- és belpolitikai mozgástere is rendkívül szűk volt, Kállay változtatás nélkül átvette elődje, Bárdossy László kabinetjét. Kállay azonban – Horthy Miklós államfő jóváhagyásával és feltétlen bizalmasaként – komoly módosításokra készült, s igyekezett letéríteni Magyarországot arról a kényszerpályáról, amelyre elsősorban geopolitikai okokból került. A részbeni irányváltás a kultúrpolitikában viszonylag zökkenőmentesen történt, hiszen az 1940 vége óta a lemondását fontolgató Hóman csak néhány hónapra vállalta a kultusztarca vezetését. Annál is inkább, mert mindenki tudott a Kállay és közte feszülő politikai ellentétről. Míg Hóman a külpolitikai alapokon nyugvó németbarát irányvonal egyik vezetője volt, addig Kállay éppen ennek a csoportnak a kormánypárton belüli visszaszorításáért küzdött. Az már más kérdés, hogy – ha más-más úton is, de – mindkettejük célja hasonló volt: szeretnék volna elérni, hogy Magyarország minél teljesebben őrizze meg függetlenségét és haderejét a világháborúban.

Az önként – de bizonyára Kállay meglepedésére – távozó Hómant a kultuszminiszteri székben Szinyei Merse Jenő követte. Helyzetét könnyítette, hogy Hómannal együtt mondott le a minisztérium ugyancsak németbarátként számon tartott államtitkára, az elsősorban felsőoktatási és tudományos ügyekkel foglalkozó Szily Kálmán is. Ugyanakkor Szinyeinek figyelembe kellett vennie, hogy a politikától részben visszavonuló – országgyűlési mandátumát viszont megtartó – Hóman változatlanul a tudománypolitika kulcs szereplője. Nemcsak az 1941 végén alakult, a béke-előkészítés tudományos megalapozását szolgáló Teleki Pál Tudományos Intézet, hanem az akkor a nagy országos közgyűjteményeket tömörítő, 1934-ben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem örökébe lépett Magyar Nemzeti Múzeum elnökeként is. Utóbbi funkció ugyan hivatalból Szinyeit illette volna, Hómannak azonban sikerült megőriznie e tisztséget. Mindez persze annyiban nem okozott gondot, hogy Hómant a korszak egyik legfelkészültebb közgyűjteményi szakemberének tartották.

A minisztersége előtt már kiváló történészként és tudományszervezőként is ismert Hómannál Szinyei jóval szürkébb egyéniségnek, Hómannal szem-

UJVÁRY GÁBOR

Szinyei Merse Jenő és a Kállay-kormány kultúrpolitikája

A revíziós törekvések részbeni sikerei következtében Magyarország területe 1938 novemberére és 1941 áprilisa között 90%-kal, lakosságának lélekszáma pedig 70%-kal gyarapodott. Az 1939 szeptemberétől több mint másfél esztendőn át a fegyveres semlegesség elvét követő állam 1941 júniusában a Német Birodalom oldalán bekapcsolódott a második világháborúba. E két meghatározó – és egymással összefüggő – tényező nemcsak a nagypolitikában, de a kultúrpolitika alakításában is fontos, mégsem alapvető módosításokat eredményezett. Magyarország ugyanis ismét soknemzetiségű országgá vált, a háborúban való részvétel pedig – legalábbis elvileg – a kultúrpolitika addigi szerepét gyengítette.

A két világháború között az egyik legsikeresebb magyar szakpolitikai ágazatot két kiemelkedő személyiség, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint irányította. Mindketten kilenc esztendőn át töltötték be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tiszteket, így koncepciójuk és tevékenységük az egész korszakra rányomta bélyegét. A Kállay-kormány 1942. március 9-i megalakulása azonban nemcsak a nagypolitikában, de a kultúrpolitikában is éreztette a hatását.

ben viszont Kállay hívének, politikája hű követőjének számított. Elődjéhez hasonlóan barátságos, a hangot mindenkiel megtalálható személyiség volt, de Hómannál kevésbé tűnt megosztó politikusnak, s ezért ellenfelei is kedvelték. Jellemző esetként a független kisgazdapárt katolikus plébános képviselőjének, Varga Bélának az 1943-as költségvetés vitájában mondott szavait idézem: „Kevés minisztert fogadott – én mint ellenzéki magyar ember mondom – pártkülönbség nélkül olyan meleg együttérzéssel ez az ország, mint a jelenlegi kultuszminiszter urat, Szinyei Merse Jenőt. [...] A magyarság tisztelete és szeretete kíséri a kultuszminiszter urat akkor, amikor benyújtja első költségvetését.” Varga a pártja nevében jelezte: „nem szerencsét kívánok neki, amint az szokásos, hanem Isten áldását kérem munkásságára.” Majd rögtön hozzátette: mivel „a kormány általános

politikájával nem értünk egyet”, nem fogadja el a költségvetést. Ezután sokan üdvözölték a szónokot, köztük Szinyei Merse is. Mindez érthető derűltséget váltott ki a képviselőházban.

Szinyei Merse jól ismerte a kulturális közigazgatást, hiszen 1911 és 1926 között a kultuszminisztériumban dolgozott, rövid ideig Klebelsberg személyi titkáráként is tevékenykedett. Ezután Hatvan országgyűlési képviselőjeként elsősorban kultúrpolitikai kérdésekben nyilvánított véleményt, s 1935-től 1938-ig négy alkalommal a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének előadója volt. 1936-ban a kormánypárt ügyvezető alelnöke – ezzel adminisztrációjának vezetője – lett, majd 1938 decemberétől miniszteri kinevezéséig a képviselőház egyik alelnökéként tevékenykedett.

Már a minisztérium tisztviselői előtt mondott 1942. július 6-i üdvözlésében

KÁLLAY ÉS HÓMAN

Az újdonsült miniszterelnök és a korábbi kormányból megörökölt tárcavezető sajátos viszonyáról árulkodik az ún. Hóman-napló 1942. március 9-i bejegyzése:

„Kállay Miklós dezinált miniszterelnök felkért a vallás- és közoktatásügyi tárca további vállalására. Kifejtette, hogy bár tudomása van arról, hogy az ő megbízását nem helyeslem s vele szemben igen éles megjegyzéseket tettem, mégis arra kér, hogy tekintettel »a személyemben rejlő kiváló értékekre« s a fennálló nehéz helyzetre, továbbá a »Gömbös-kormányban folytatott harmonikus együttműködésünkre«, vállaljam a tárcát. Én hivatkoztam arra [a] körülményre, hogy már december 16-án mint megmáshíthatatlan elhatározásomat jelentettem be lemondásomat Bárdossynak, akivel szemben a legteljesebb bizalommal viseltetem, tekintettel továbbá arra, hogy Kállay vállalkozását politikai szempontból szerencsétlenné tartom, amint hogy a közvélemény is e megbízás nyomán liberális és zsidóbarát irányba való balra hajlástól és tengelyellenes vagy legalábbis kevésbé tengelybarát irányba való eltolódástól tart, hivatkozva végül a pártvezetőség passzív magatartására az ellenem intrikáló képviselőkkel szemben, valamint a Kormányzó bizalmának megrendülésére, a tárcavállalást elhárítottam magamtól.”

Hóman végül a kormányzó kifejezett kérésére maradt még három hónapig miniszter.

költségvetés elfogadása. A háború alatt mindenütt jelentősen növekedett az állami büdzsé összege, így volt ez Magyarországon is. Ezzel párhuzamosan – ha nem is teljesen, de legalább részben arányosan, sőt, 1944-ben az átlagnál nagyobb mértékben – emelkedett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatása. A gazdasági tárcákat követően a kultusztárca már 1926-tól a legjobban dotált minisztérium volt. Ezt a pozícióját a világháború esztendeiben is sikerült megőriznie, s ebben a főszerepet Szinyei Merse Jenő ügyes politikálása, konszenzusteremtő képessége játszotta. Akaratát annak ellenére is keresztül tudta vinni, hogy Klebelsberghez és Hómanhoz képest sokkal in-

kább a háttérben maradt, nem számított a kormány erős emberének. Mégis megakadályozta, hogy Magyarországon az az általános alapelv érvényesüljön, mely szerint a világégés idején – főleg arányában – mindenütt csökken a kulturális célok finanszírozása.

Az előző esztendei költségvetési többlet nagy részét 1943-ban és 1944-ben is szociális jellegű kiadásokra, a tárca intézményeiben dolgozók – közülük is a leginkább rászorulóknak – illetményeinek emelésére, illetve előmenetelük könnyítésére fordították. „Ez a gondoskodás – állapította meg 1942 novemberében Szinyei – elsősorban kiterjed egyfelől a lelkészkedő papságra, másfelől az állami és nem állami tanári és tanítói rendre.”

Emellett az iskolaorvosi hálózatot, az egyetemi klinikákat – itt az ápolók bérrendezésére is sor került –, a társadalmi és az iskolai sportot, a sportorvosi intézményt is fejlesztették. Lépéseket tettek a falusi és a tanyai osztatlan vagy részben osztott iskolák túlzásfoltóságának, a tanítói lakások hiányának mérséklésére, pótlékok juttattak a tanyai tanítóknak. Megvizsgálták a tankönyveket, valamint a tanítókat segítő „vezérkönyveket”, az alsó- és középfokon a „hungarológiai oktatás és nevelés” (a magyarságismeret) oktatásának elmélyítéséről határoztak. Az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács átszervezését és új műemlékvédelmi, illetve levéltári törvényt készítettek elő, valamint a művészeti oktatás reformját – ennek kapcsán művésztelepek létesítését – is elhatározták.

S mivel a név kötelezett, Szinyei Merse a művészeti ösztöndíjak emelését, illetve a művészek állami vásárlásokkal történő támogatását, ezenkívül magyar klasszikusok olcsó kiadását, történelmi témájú filmforgatókönyvek megírását is szorgalmazta. Szerette volna bővíteni a Néprajzi Múzeum épületét, Nagyváradon – a várossal egyetértésben – a jogakadémia helyett kétéves műszaki főiskola létesítését javasolta. Mivel sokallta a gimnáziumok számát, egy részüket fokozatosan szakirányú középiskolává kívánta átalakítani, és új polgári iskolák nyitását sürgette. Péccsett létrehozta az 1943-tól működő Dunántúlkutató Intézetet, ugyancsak 1943-ban rendeletben valósította meg az egyetemi és főiskolai diákegyesületek reformját, és – Hómannal is konzultálva – átszervezte minisztériumát. Folytatta a szegény sorsú, eszes és jól tanuló falusi diákok közép- és felső-

is hangsúlyozta, hogy elődei, Klebelsberg Kuno, Teleki Pál és Hóman Bálint nyomdokain kíván haladni, és nem híve a feltétlen újításnak. Szavait a sorok között is olvasó magyar értelmiségi közvélemény egy része – minden bizonnyal Szinyei szándékának megfelelően – nagyra értékelt, hiszen jó néhányan azt gondolták, hogy amikor számosan a korszellemről, a hagyományokkal szakító, gyökeres újítások szükségességéről beszélnek, a megfontolt reformok elvének hirdetése önmagában is bátor cselekedet. Úgy látták, Szinyei nem hajlandó a modernizáció köntösében fellépő nemzetiszocialista vagy más szélsőjobboldali eszméknek teret adni. Szinyei amúgy is gyakran hangoztatta, hogy a háborús időkben alig van lehetőség az irányváltásra, minden módosítást meg kell fontolni.

Szinyei nyilvános szereplései a későbbiekben is arról tanúskodtak, hogy az óvatos haladás híve. Nagyon gyakran hivatkozott Klebelsbergre, nála kicsit kevesebbszer Hómanra, s kedvenc jel-szavaikat, a kultúrfölényt és a nemzetnevelést is gyakran emlegette. Hangsúlyozta, hogy „a háborús idők megnehezítik a nagyobb szabású alkotások keresztülvitelét”, ugyanakkor a fontos intézkedések megtétele nem tűr halasztást. A feladatok számbavételére minisztersége első hónapjaiban sokfelé utazott az országban, számos település és rendezvény vendége volt. Látogatást tett Szegeden, megnyitotta a Debreceni Nyári Egyetemet. A magyar függetlenség gondolatát kiemelő – erről máskor is szívesen szólt – avatóbeszédet mondott Wesselényi Miklós zilahi szobrának visszaállításakor. Kassán a Berzeviczy Vince érdemeit megőrkítő emléktáblát leplezte le és felavatta a Várostarténeti és Igazságszolgáltatási Múzeumot, Kolozsvárott pedig tanügyi értekezleten vett részt. Egyetemi évnnyitót tartott Kolozsvárott, Szegeden és a Képzőművészeti Főiskolán, számos intézményt keresett fel, és apróbb falvakba is eljutott. Szinte mindenütt egyeztetett a különböző szakmai és érdekvédelmi szervezetekkel. Egy gömöri tanító egyenesen „falujáró miniszternek” nevezte, jelezve, hogy Szinyei – a nyári és a kora őszi uborkaszegen ellenére is – nagy lendülettel induló munkáját, sok mindenre irányuló érdeklődését általában szimpátiával fogadták.

Mint minden évben, 1942-ben és 1943-ban is döntő fontosságú volt a kultusztárca életében a következő évi

fokú tanulmányait segítő, Hóman indította programot. Ezzel minden évben 600 újabb fiatal kívántak támogatni, a középosztály „vérfrissítésének” szándékával. Ez fölöttébb indokolt volt, hiszen még a hivatalos számítások szerint is a kisebb mezőgazdasági egysztrenciák (kisbirtokosok, kisbérlők, gazdasági családok, földműves-napszámosok stb.) a kereső népesség 70%-át, a gimnáziumi tanulóknak azonban csak 10%-át tették ki. Ugyanakkor a paraszti tehetségek fel-emelésének szomorú előzménye volt, hogy a zsidótörvények miatt 1942-re a zsidó értelmiséget részben már megfosztották korábbi egysztrenciájától. Szinyei egyébként sokszor szolt a város és

a falu összefogásának szükségességéről, azzal is példálózva, hogy Kodály Zoltán és – az 1940-tól már Amerikában élő – Bartók Béla zenéjét a népzene ihlette, s megállapította: „*Jobban be kell kapcsolni a falut a magyar életbe és hozzáférhetőbbé kell tenni a falu számára a magyar élet javait.*”

Mindezen túl 1944-ben az „iskolán kívüli népművelést” – beleértve a népfőiskola-hálózatot –, a tanítói tovább- és átképző tanfolyamokat, valamint a vallási célokat is erőteljesen támogatta, Balatonfüreden fel akarta újítani az írói Helikon-ünnepséget, és hét új egyetemi tanszéket is szervezett volna. A közép- és a felsőfokú oktatásban

mindenekelőtt a szakoktatást óhajtott erőteljesen fejleszteni – részben nyilván a háború igényei miatt, részben pedig azért, mert a zsidótörvények következtében jelentős szakemberhiány keletkezett a kereskedelmi, az orvosi és a műszaki területeken. Mindebből érzékelhető, hogy a komoly kulturális igazgatási tapasztalatokkal rendelkező Szinyei Merse Jenő elmélyülten és hozzáértéssel közeledett tárcája háború alatti problémáihoz, s igyekezett ezeket úgy kezelni, mintha békeidő lenne. Nem az ő hibája volt, hogy többnyire észszerű, a konzervatív reform szellemében született és szociális érzékenységről ta-

Szinyei Merse Jenő ars poeticája

KULTUSZMINISZTERIUMI KÖSZÖNTŐJÉBŐL

„Tartózkodni fogok a mindenáron való újjátástól. Mert bármennyi erőt és energiát érzek magamban, azért, hogy bizonyos újjátások és alkotások az én nevemhez fűződjenek, nem vagyok hajlandó újjátani. Természetesen az élet nem ismer megállást és mindig újabb és újabb feladatok elé állít bennünket. E feladatok megoldásánál a rendkívüli, háborús viszonyok engedte mértékben és a jobboldali keresztény magyar világnézet szellemében, de a nemes magyar hagyományoknak tiszteletben tartásával fogok eljárni. Történelmi múlttal bíró nemzetek életében a múlt értékeinek megbecsülése és tisztelete kötelesség.” (1942. július 6.)

BESZÉD WESSELÉNYI MIKLÓS ZILAHAI SZOBRÁNÁL

„[...] ez a férfiú száz évvel ezelőtt megyéről megyére járt és mindezt az örök magyarság, a független és szabad magyar lélek ígéit hirdette. Úgy érzem, hogy a magyar kultuszminiszternek is hasonló a feladata és a hivatása. [...] Szembe mert szállni az elemek haragjával, de dacolni mert az önkény hatalmával is, egészen a börtönig.” (1942. szeptember 8.)

A MAGYARSÁGTUDOMÁNY FONTOSSÁGÁRÓL

„Tudatos és eszmei alapon álló nemzetnevelésre van szükség magyar életünk egész vonalán. Nemzetnevelésünk azonban nem képzelhető el másként, csakis a magyarságtudomány alapján. Amint ugyanis a gazdának ismernie kell földje talajviszonyait és vidéke klímáját, ha sikeres munkát akar végezni, éppen úgy a nemzetnevelőnek is tisztában kell lennie a magyarság lelki és testi adottságaival, hogy hivatását eredményesen végezhesse. [...] Ezért tettem művelődéspolitikai törekvésem programjává nevelési rendszerünknek a magyarságtudományval való átítatását és ebben a szellemben történő formálását. [...] A történelemkönyvet pedig látni kívánom az elemiben is. Hadd tanuljon alkotó nagyjaink és hőseink példáján és hadd lásson bele a nehéz magyar sorsba a csupán elemi iskolát végző magyar is.” (1943. december 15.)

A MAGYARORSZÁGI NEMZETISÉGEKRŐL

„Elvül állítottuk fel, hogy például a visszatért területek nemzetiségi vidékein fekvő népiskolák tanítási nyelvének megállapításában a nem magyar nemzetiségű szülők törvényes formában kinyilvánított szabad akarata legyen a döntő tényező. [...] Nemzetiségeink szabad nyelvhasználatát nemcsak biztosítjuk, hanem ahol szükséges [...] sajátos nyelvüket egyenesen védelmünkbe vesszük és szabadabb kifejlődésre segítjük. Mai kényes és nehéz helyzetünkben is létesítünk és egyre létesítünk nemzetiségi tannyelvű népiskolákat, iskolai tagozatokat, tanfolyamokat, különböző nemzetiségi tanítási nyelvű középfokú iskolákat is. [...] Elősegítjük nemzetiségi közművelődési

egyesületek alakulását és fejlődését és nemzetiségeink számára is hatékonyabban kívánjuk megindítani az erőteljes újjászervezés alatt álló iskolán kívüli népművelés munkáját is. [...] Mit kívánunk mi, t. Ház. mindezekért a szolgálatokért? Semmi mást, csak azt, amit a józan értelem, a történelem tanulsága, az emberi morál és igazság íratlan és írott törvényei is tanácsolnak nemzetiségeink számára és amit [...] joggal megkövetelhetünk tőlük: lojalitást, hűséget, testvéri összefogást. Ebben az államban ezer év alatt minden nemzetiségünk számbelileg szaporodott, vallásában szabadon élt, nyelvében és kultúrájában szabadon fejlődhetett.” (1943. november 17.)

núskodó terveit – elsősorban az idő múlásával mindinkább érezhető háborús helyzet miatt – csak kis részben sikerült megvalósítania.

A költségvetés szerkezete az egyes területek tárcán belüli súlyát is tükrözte. A fontosabbakat kiemelve: az elemi szintű oktatás valamivel több mint 40, a középfokú csaknem 19, a felsőfokú pedig 14%-kal részesedett a büdzből, melynek összesen 80%-át tették ki a személyi kiadások. A vallási célok támogatásának aránya nem érte el a 10%-ot, a testnevelésre 3%, a művészetekre 2,5%, a tudományos feladatokra – melyek persze részben a felsőoktatáshoz kötődtek – 1,8% jutott.

A csaknem 12 000 elemi iskolában az 1940-ben törvényileg szabályozott nyolcosztályos alapfokú képzés – a korábbi hatosztályossal szemben – a háborús nehézségek miatt ugyan lassan, de fokozatosan teret nyert. A népiskolák között az állami és a községi fenntartásúak aránya majdnem elérte, a diákok számában pedig már meg is haladta az 50%-ot, így a korábban jellemző egyházi túlsúly – még akkor is, ha Szinyei gyakran hangoztatta az egyházak oktatásban betöltött szerepének nélkülözhetetlenségét – lassan megszűnt. A front Magyarország határaihoz közeledése következtében – mivel az épületek egy részét a honvédség foglalta le – 1943-ban számos iskolában bevezették a délelőtti és délutáni oktatás rendszerét. Rövidebb lett a tanév is, amely szeptember helyett csak november 3-án kezdődött. Mindezt egy érdekes kezdeményezéssel, a szeptembertől novemberig napi másfél órában, dél-

előttönként sugárzott rádióiskolával kívánták ellensúlyozni. A rádió diákoknak szóló adásaiban kiváló tanítók és tanárok külön-külön oktatták a 6–10, a 10–14 és a 14–18 éves korosztályokat. Szinyei többször hangsúlyozta, hogy a közoktatásban kulcsszerepet szán a hungarológianak, és az elemi iskolában is szorgalmazta a történelem tanítását.

A nemzetiségi kultúra magyarországi helyzetét általában közoktatási pozíciói alapján ítélték meg. Szinyei Merse a türelmes nemzetiségi politikát, Teleki Pál és Hóman Bálint erre vonatkozó elképzeléseit képviselte. 1941-ben Magyarország 14 680 000 fős lakosságának egyötöde tartozott valamelyik nem magyar anyanyelvű közösséghez, népiskoláik száma ennek megfelelő, a középiskoláké viszonyt már valamivel alacsonyabb volt. Egyházi főiskolákon kívül felsőfokú oktatási intézményeik nem voltak (a tanítóképzés ekkor még középfokon folyt). Szinyei fontos gesztust gyakorolt, amikor 1942 őszén elrendelte, hogy a minisztérium hivatalos folyóirata, a kéthetente megjelenő *Néptanítók Lapja* német, szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, muraközi, bunyevác, sokác és vend nyelven írt, pedagógiai vonatkozású cikkeket tartalmazó mellékletekkel jelenjen meg (erre 1944 elejétől került sor).

Polgári iskolából – ez nagyjából a mai általános iskola felső tagozatának felelt meg – 540, középfokú oktatási intézményből mintegy 450 működött Magyarországon. Utóbbiból a kb. 250 gimnázium soknak bizonyult, annál is inkább, mert a gyakorlati – ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi – képzést adó

középiskolákra nagyobb szükség lett volna, mint az általános értelmiségi nevelést nyújtó gimnáziumokra. Mindezt Szinyei is pontosan érezte, s ennek megfelelően igyekezett cselekedni. Egyébiránt középfokon is javasolta a magyarságtudományi órák számának emelését, egyben azt is, hogy egy nyugati nyelv mellett valamelyik hazai nemzetiség nyelvét is tanulják meg a diákok.

A felsőoktatás szerkezete – elsősorban az ipari termelés növekedésének és a világháború új elvárásainak megfelelően – az 1940-es évek elejére megváltozott: a 20 000 körüli hallgatóból 5500-5500 járt a József Nádor Műegyetemre, illetve valamelyik jogi karra vagy jogakadémiára. A jogi képzés korábbi, nyomasztó túlsúlya tehát mérséklődött, a műszaki terület szerepe viszont jelentősen növekedett. Szinyei is felismerte, hogy „*korunk élete a műszaki fejlődés törvényeinek parancsa alatt áll*”, ezért a háború után egy második műegyetem létesítését javasolta. A nehéz viszonyok ellenére néhány új – elsősorban műszaki és természettudományi – tanszék is alakult miniszterisége idején, az egyetemi Horthy Miklós-ösztöndíjak összegét pedig jelentősen fölemelték. Érdekességként jegyzem meg, hogy 1943 decemberében Szinyei a Zeneművészeti Főiskolán elrendelte a népzenei ismeretek kötelező tantárgyként való bevezetését.

Magyarország külföldi kulturális kapcsolatai 1942 nyarától elsősorban a semleges államokkal erősödtek, főleg ezekben folytattak jó értelemben vett kulturális propagandát. Bernben például 1943 februárjában mutatták be nagy sikerrel *Az ember tragédiáját*, 1944 januárjában pedig csaknem 400 alkotást felvonultató magyar képzőművészeti tárlatot nyitottak, s ehhez színvonalas katalógus is megjelent. Genfben 1943 tavaszától működött a Magyar Ház és annak részeként a Magyar Tájékoztató Könyvtár.

A kulturális élet pezsgő és Európa más országaihoz mérten viszonylag szabad volt, a cenzúra ellenére a sajtó vonatkozásában is. Néha úgy tűnt, mintha nem is zajlana gyilkos háború, amelyről a színházak, a filmgyártás, a könyvszakma szinte alig vettek tudomást. Az öt legnagyobb magyar kiadónál 1940 és 1943 között több mint háromszorosára (103-ról 350-re) nőtt a megjelent külföldi szépirodalmi művek száma, ezek 77%-át angolból, franciából és oroszról fordították, mindössze 16%-a volt német (de utóbbi esetben is

A KULTUSZTÁRCA 1943. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSÉRŐL TÖMBÖLY DÉNES ELŐADÓI BESZÉDE A KULTUSZTÁRCA 1943. ÉVI KÖLTSÉGVETÉSÉNEK TÁRGYALÁSOKOR

„A kultusztárca költségvetési összege 277 968 000 pengő, vagyis 59 218 000 pengővel több, mint a múlt évi volt. Ebből a többletből 19 millió pengő a délvideki területre esik, amely a múlt évi költségvetésben még nem szerepelt, és 40 millió pengő marad mint tényleges szaporodás. Ebből a 40 millió pengőből 26 millió pengő esik a folyó évben a költségvetési összegeknél a fizetésemelésekre és családi pótlék emelésekre, míg 14 millió pengő a többi emelkedésre, tehát dologi kiadásokra és beruházásokra esik. [...] A tárca költségvetési összegéből hiányoznak a nagy beruházási összegek, hiányoznak a nagyobb építkezések, mert egyrészt más helyeken van ezekre szükség, másrészt az anyagi helyzet sem enged meg nagyobb beruházásokat. Annál erőteljesebb és nagyobb mérvű szociális szellem vonul azonban végig az egész költségvetésen s annál nagyobb mértékű a minisztérium gondozása alatt álló tisztviselők szociális felkarolása, különösen az alacsonyabb fizetési osztályokban.” (1942. november 11.)

csaknem kivétel nélkül klasszikus német művekről volt szó).

Az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón – melynek egyetlen szépség-hibája a zsidó származású írók hiánya volt – Kállay miniszterelnök és Szinyei Merse is megjelent, s a magyarországi írótszövetség nagy részével nyíltan diskuráltak az írók szerepéről. A tanulságokat Márai Sándor fogalmazta meg: „[...] a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.” 1943 augusztusában a népi írók szászói találkozójának két főszereplője, Németh László és Erdei Ferenc úgy vitatkozott egymással a magyarság sorskérdéseiről – a „harmadik utat” (Németh), illetve a szocializmust (Erdői) hirdelve megoldásként –, hogy bíztak benne: a háború elkerülheti Magyarországot, s még akár jól is ki lehet jönni belőle.

1943 szeptemberétől 1944 júniusáig tartott a Székelyföldi Művészeti Év, melynek keretében Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában és Sepsiszentgyörgyön kiállításokat, színház- és opera-előadásokat, felolvasásokat és más programok sokaságát szervezték – miközben a front már közeledett Székelyföld felé. A politikai üzenet itt sem hiányzott. Szinyei a rendezvénysorozat marosvásárhelyi megnyitóján kijelentette: „Mi, magyarok, hozzászoktunk a szabadságharchoz, ma is forgatjuk szabadságunk és függetlenségünk fegyvereit.” Ezt a szellemiséget képviselte az 1944 márciusának közepén a Nemzeti Múzeumban Kossuth halálának 50. évfordulója alkalmából megnyitott – a német megszállás után azonnal bezárt – emlékkiállítás is, melynek kurátora az egyik legkiválóbb esszéista, az 1945 márciusában a balfi táborban munkaszolgálatosként elhunyt Halász Gábor volt.

A magyarság szabadságvágyát és függetlenség iránti igényét bemutató tárlat idején az a Hóman Bálint volt a Nemzeti Múzeum elnöke, aki 1927-ben – még a múzeum főigazgatójaként – Halász Gábort a Széchényi Könyvtárba vette, és akinek jóváhagyása nélkül 1944 márciusában nem idézhették volna fel Kossuth emlékét. Egyes források arra utalnak, hogy Hóman is részt vett annak a beszédnek a megfogalmazásában, amelyet Kállay Miklós 1944. március 20-án tervezett a Kossuth-évforduló kapcsán elmondani. Mint tud-

juk, erre már nem kerülhetett sor. Mindenesetre érdekes, hogy Kállay, valamint párttársa – egyben politikai ellene –, Hóman szándéka esetleg ismét találkozott a Kossuth-émlékezés kapcsán. Abban ugyanis bizonyosan egyetértettek, hogy Magyarország belső önállóságának megóvása az elsődleges feladat. 1944. március 19. azonban ezt a legkisebb közös politikai többszöröst is ellehetetlenítette. (Néhányan úgy tudták, hogy a megszállásban Kállay március 20-ára hirdetett szónoklatának vélt tartalma is szerepet játszott...)

A Kállay-kormányral együtt búcsúzott tárcájától Szinyei Merse Jenő is, aki szürke eminenciásként, de kiváló miniszterként nehéz időkben képviselte a magyar kulturális élet érdekeit. A németek az elődjét, Hóman Bálintot jelöl-

Kállay a debreceni nyári egyetem megnyitóján, 1942. augusztus 3.

ték utódjának, Hóman azonban határozottan visszautasította a felkérést, sőt – a szabadságban maradt politikusok közül egyedül – kemény hangú levélben tiltakozott a megszállás ellen. Képviselőségét azonban megtartotta, s ezzel óriásit hibázott. Hiszen 1944. március 19. után a 20. századi magyar történelem legsötétebb hónapjai következtek... ♦

A SZERZŐ KUTATÓCSOPORT-VEZETŐ,
VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ
INTÉZET (CSC)